ڊاڪٽر حَسِين مسرت/ ڊاڪٽر ريحانہ نظير

شاهہ لطيف جي سُر سهڻيءَ ۾ پنهنجي وجود تي اختيار جو تصور ۽ موجوده سماجي رويا

The study of the idea of self-determination and body autonomy of women through Sohni's character as portrayed in Shah Abdul Bhittai's poetry.

Abstract

Shah Abdul Latif Bhittai's poetry has inspired many research efforts, spanning the cultural, socio- economic, political, religious and gender-specific narratives. His portrayal of women is unique in the sense that even though their lives may be ordinary but their behaviors are not. Their temperaments are quite different than a common woman. The famous seven sheroes (soormiyan) of his poetry exemplify this behaviour by tackling the challenges that life throws at them with courage, wit, steadfastness and a self-assured fortitude.

Our various interpretations of Shah's poetry are emblematic of our own biases and prevalent modes of thought that may limit the breadth of emotions his poetry conveys. Shah's portrayal of love is often seen more as spiritual instead of human love. This is central to the character of Sohni who defies the prevalent social norms and goes to great lengths to seek solace and love from her beloved. When Sohni is married against her will to Dum she rebels by swimming across the river every night to meet her one true love Mahiwal. This article discusses these human feelings of Sohni: her love and yearning for Mahiwal.

شاهہ عبداللطيف ڀٽائي سنڌ جو اهو شاعر آهي جنهن جي ڪلام تي هر دؤر ۾ تحقيق ٿيندي رهي آهي. شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ جي شاعري ايتري تہ گهڻ رخي ۽ گهرِي آهي، جو ان تي تحقيق جي تاس ختم ئي نہ ٿي ٿئي. سياسي، سماجي، روحاني، فني، تاريخي ۽ جاگرافيائي پسمنظر تحت هر محقق پنهنجي پنهنجي انداز سان ڀٽائيءَ جي ڪلام تي تحقيق ڪئي آهي. شاهہ عبداللطيف ڀٽائي پنهنجي شاعريءَ ۾ سنڌ جي تاريخي، جاگرافيائي، سماجي، سياسي لساني منظر نامي کي اجاگر ڪيو آهي. شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ جي شاعريءَ ۾ جڏهن بہ عورتن جي ڪردارن تي بحث

ٿيندو آهي تہ ستن سورمين جو ذڪر ڪيو ويندو آهي، ڀٽائيءَ جي شاعريءَ ۾ ٻين عورت ڪردارن جو ذڪر بہ آهي، جيڪي سگهارا ڪردار آهن. ڀٽائيءَ جي شاعري علامتي شاعري آهي، ان جا ڪردار علامتون آهن، جِن مختلف سياسي ۽ سماجي حالتن ۾، جبر سان مهاڏو اٽڪايو آهي .جيستائين ستن سورمين جو ذڪر آهي تہ اهي سڀ بهادر عورتون آهن، جن پنهنجن پنهنجن حالتن سان مقابلو ڪيو، ڏاڍ ڪي منهن ڏنو، صبر، برداشت، مزاحمت، محبت، ڏُک، پيڙائن جون علامتون بڻيون. اسان وٽ سماج ۾ ڪجهہ مخصوص رسمون ۽ مروج سماجي اصول آهن، جنهن تحت اسين سڀ سوچيندا آهيون. پر ڏٺو وڃي تہ اسان جي سوچن تي ڪجهہ مخصوص پابنديون بہ لڳل آهن. اسين شعوري توڙي لاشعوري طور تي انهن جي پوئواري ڪندا آهيون. ساڳيءَ طرح اسين جڏهن شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ تي شاعريءَ جي تشريح سمجهڻ جي ڪوشش ڪريون ٿا، تڏهن بہ انهن تي اصولن جي پوئواري ڪندا رهون ٿا.

ڀٽائي پنهنجي ڪلام ۾ جڏهن محبت ۽ عشق جو ذڪر ڪري ٿو، تہ اڪثر محقق ان ڪي روحاني ۽ تصوف جي رنگ ۾ سمجهائڻ جي ڪوشش ڪن ٿا. شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ جي شاعريءَ جي محققن تاريخي لحاظ سان بہ تحقيق ڪئي آهي، پر جڏهن بہ عشق ۽ محبت جو ذڪر اچي ٿو تہ، گهڻو ڪري ان ڪي روحانيت، تصوف ۽ مذهب جي عينڪ سان ڏسڻ ۽ پرکڻ جي ڪوشش ڪئي ويندي آهي. ڀٽائيءَ جيڪي داستان بيان ڪيا آهن، انهن جي حقيقي يا خيالي هجڻ جي ڳالهہ الڳ آهي، پر اهميت ان خيال ۽ ان تصور جي آهي جيڪو انهن علامتي ڪردارن جي پس منظر ۾ موجود آهي. ڀٽائيءَ جي شاعريءَ ۾ هر سُر جو مزاج الڳ آهي. ان ۾ موجود پيغام ڪي بہ محققن مختلف زاوين سان تحقيق جي دائرن ۾ آندو آهي. ڀٽائيءَ پنهنجي شاعريءَ ۾ عشق ۽ محبت جو جڏهن بہ ذڪر ڪيو آهي تہ ان جو مختلف زاوين سان ذڪر ڪيو اٿس. عاشق جي ڪيفيت محبوب جي ڪيفيت وڇوڙو، وصال سِڪ تڙپ ڪنهن جاءِ تي مرد عاشق آهي عورت معشوق، تہ ڪٿي وري عورت ڪي بہ عاشق جي روپ ۾ پيش ڪيو اٿس. گهڻو ڪري شاهہ ڀٽائيءَ جي ڪردارن جي ڪيفت ڪي تصوف جي نظر سان سمجهائڻ جي ڪوشش ڪيل آهي. جنهن ۾ ڪٿي خدا ڪي محبوب تہ ڪٿي وري عاشق بڻائي پيش ڪيو ويو آهي ۽ ان جذبي ڪي تصوف جي سفر ۽ منزلن مطابق سمجهڻ ۽ سمجهائڻ جي ڪوشش ڪيل آهي. ڏٺو وڃي تہ اهي علامتي ڪردار ڀرين ڏند ڪٿائون آهن، جن ڪي پوءِ علامتون بڻائي انهن جي ذريعي تصوف جي فلسفي ڪي سمجهائڻ جي ڪوشش ڪئي ويندي آهي. تصوف جي رمزن جي اهميت ۽ وسعت

پنهنجي جاءِ تي مستحڪم آهي. پر ان ڳالهه جي به ضرورت محسوس ٿئي ٿي ته، انهن ڪردارن ڪي سماجي ماحول، ريتن رسمن، زميني حقيقتن جي حوالي سان به پرکي ڏسجي. ڏند ڪٿائي ڪردارن جي انساني نفسيات ۽ فطرت مطابق به تحقيق ڪجي. هن مقالي ۾ سهڻيءَ جي ڪردار کي انساني فطرت ۽ سنڌ جي سماجي پس منظر ۾ سمجهڻ جي ڪوشش ڪئي ويئي آهي. جيڪي ڪردار شاهه ڀٽائي سورمين جي صورت ۾ پيش ڪيا آهن، انهن جي همت، حوصلي، جدوجهد مزاحمت جا مختلف روپ آهن. هن مقالي ۾ سهڻيءَ جي بغاوت ۽ مزاحمت کي، عورت جي نفسيات مطابق سمجهڻ ۽ ان تي تحقيق جي ڪوشش ڪئي وئي آهي.

انسائيڪلوپيڊيا سنڌيانا ۾ سُر سهڻيءَ جي تعارف ۾ لکيل آهي ته:

”شاهه لطيف هن سُر ۾ سماجي قدرن کي بدلائڻ ۽ نون سماجي قدرن ۽ سجاڳيءَ جي ڳالهه ڪري ٿو. هن سُر ۾ درياهه محبوب سان ملڻ جو هڪ رستو آهي ۽ ان پس منظر ۾ شاهه عبداللطيف نه رڳو درياهه جي دهشت ڪنن جي ڪڙڪن، تک، تار جو منظر چٽيو آهي، پر درياهه جي جيوت ۽ خوفناڪ جاندارن جو ذڪر پڻ ڪيو آهي. هن سُر ۾ عشق جي آزمائش لاءِ ڪشالا ڪڍڻ، خوداري، ارادي جي پختگي سماجي ريتن ۽ رسمن کان بغاوت ڪرڻ، سِرَ تي سختيون برداشت ڪرڻ، عشق جي مستي، اندر جي اٿل، قول اقرار، طعنن، مهڻن ۽ ڏوراپن جي پرواهه نه ڪرڻ جو ذڪر ملي ٿو. شاهه صاحب سهڻيءَ کي جاگيرداري روايتن جي مخالف ۽ عشق جي شاگرد ڏيکاريو آهي. ’ساهڙ ڏاران سهڻي، نسوري ناپاڪ‘ (1)

سهڻيءَ جو ڪردار لوڪ ڪهاڻين ۾ منفرد ۽ نمايان آهي. سهڻي روايتي عورتن کان مخلتف آهي. سماج ۾ عورت لاءِ پنهنجي مرضي ۽ پنهنجي پسند جي اظهار واري آزادي حاصل ناهي، پر اسين ڏسون ٿا ته، صديون پهرين سهڻي انتهائي همت وارو قدم کنيو آهي. ڪلياڻ آڏواڻيءَ جي مرتب ڪيل ’شاهه جي رسالي‘ ۾ پهرئين بيت ۾ درياهه جي وهڪري جو ذڪر آهي:

وَهه تِکَ واهڙ تِکَ، جِتِ نينهن تَکِ نرالي،
جن کي عشق عميق جو، خلوت خيالي.
وارئين سي والي! هينئڙو جن هٿ ڪيو (2)

شاهہ ڀٽائي جذبن جو شاعر آهي، سهڻيءَ واري داستان ۾ ڀٽائي صاحب سندس ڪهاڻي بيان نہ ڪئي آهي، پر ڪيفيتن ۽ جذبن کي چٽيو اٿس درياهہ جي وهڪرن کي نينهن سان ڀيٽي، محبت، سِڪ، جي شدت ۽ گهرائيءَ کي بيان ٿو ڪري، سهڻيءَ جي ميهار سان محبت کي ڀيٽ درياهہ جي وهڪرن سان ڏئي ٿو. وهڪرا ڪڏهن آهستي هلندا آهن، تہ ڪڏهن انهن۾ بہ طوفاني شدت هوندي آهي. پاڻي طاقت آهي وهڪرن ۾ شدت اچي تہ ان کي ڪير بہ روڪي نہ سگهندو آهي، اهي وهڪرا پنهنجي سامهون ايندڙ هر شيءِ کي ٻوڙي ۽ لوڙهي سگهن ٿا. وهڪرن جي ور چڙهيل شيون پنهنجو پاڻ بچائي نہ سگهنديون آهن، ان فطري عمل کي ڪابہ طاقت روڪي يا موڙي نہ ٿي سگهي. شاهہ ڀٽائي ڀرين هن بيت ذريعي سهڻيءَ جي محبت جي شدت کي وهڪرن سان ڀيٽي، واضح تصور ڏي ٿو جنهن ۾ انساني ذهن سهڻيءَ جي جذباتي ڪيفيت کي سمجهڻ لڳي ٿو. سهڻي پنهنجي جذبن جي شدت ۾ مست مگن آهي، هن جو وس پنهنجي پاڻ تي نہ آهي، هوءَ پنهنجي محبت جي شدت جي اثر ۾ آهي، جنهن مان نڪرڻ ممڪن نہ آهي. عشق جي انتها ۾ انسان پنهنجي وجود ۾ گم ٿو ٿئي جنهن مان نڪرڻ ممڪن نہ هوندو آهي. هتي عشق جو جذبو هستيءَ تي حاوي آهي.ڪلاسيڪل شاعرن سهڻيءَ جي ڪردار کي تصوف جي رمزن کي سمجهائڻ لاءِ استعمال ڪيو آهي.

ڪنڌيءَ اُڀيون ڪيتريون ساهڙ ساهڙ ڪن
ڪنين سانگو ساهہ جو ڪي 'گهوريس' ڪري گهڙن
ساهڙُ سندو تن، گهاگهائي گهڙن جي! (3)

شاهہ لطيف سهڻيءَ جي زباني بيان ڪري ٿو تہ درياهہ ڪناري بيهي، محبوب جو نالو وٺڻ ڪافي ناهي هوندو، جن کي محبوب من ۾ هوندو آهي، سي بنا ڪنهن ڊپ جي سِر جو سانگو لاهي محبوب تان صدقو ٿيڻ لاءِ درياهہ ۾ گهڙي پون.

"سهڻيءَ جو ڪردار اهڙي عورت جو ڪردار آهي، جنهن اهو الزام غلط ثابت ڪري ڇڏيو تہ عورت ڪمزور آهي، يا هن ۾ زناني ضعيفائي آهي يا هوءَ فطري طور هيٺي آهي...سهڻيءَ جي ٻي ڊپائي متاثر ڪندڙ آهي. لوڪ داستان ۾ سهڻيءَ جو جيڪو داستان بيان ٿيل آهي، ان مطابق، سهڻي گجرات جي هڪ ڪنڀار جي ڌيءَ هئي. عزت بيگ بخارا جو

اميرزادو هو، جيڪو هندستان گهمڻ آيو. تلا ڪنيار جي ٿانَون جي هاڪ ٻڌي اهي ڏسڻ آيو. سهڻيءَ کي ڏسي ان سان محبت ٿي ويس. سهڻيءَ جي شادي سندس پيءُ زبردستي 'ڏم' سان ڪري ڇڏي، اتان سهڻيءَ جي بغاوت شروع ٿي ٿئي.

شاهه صاحب هڪ سماجي دانشور هو. سماج ۾ موجوده غلط روايتن جي خلاف هوءِ هن سماج ۾ واضح تبديلي پئي گُهرِي، هن سُر سهڻي ۾ اها دعوىٰ سچي ثابت ٿئي ٿي، هن داستان ۾ شاهه صاحب کي سهڻيءَ جي ڪردار ۾ هڪ عورت جي ڪردار ۾ انهيءَ تبديليءَ جو اهڃاڻ نظر آيو.) (4).

موجوده سماجي روايتن مطابق شادي عورت کي مرد جي مڪمل هٿ وس ڪندڙ رسم آهي، شاديءَ کي اهڙو ادارو ڪري پيش ڪيو ويو آهي، جنهن ۾ عورت مڪمل طور تي پنهنجي اصل سڃاڻپ وساري، شاديءَ کان پوءِ پنهنجي نالي، ۽ پنهنجي خانداني سڃاڻپ تان هٿ کڻي، جنهن سان شادي ٿئيس ٿي ،ان جي نالي ۽ ذات سان سڃاپجڻ لڳي ٿي. ان کان علاوه گهر ۽ خاندان به هن جي شخصيت تي حاوي ٿي ويندا آهن. جنهن خاندان ۾ شادي ٿيندي اٿس، انهيءَ خاندان جون ريتون رسمون به پوريون ڪرڻيون پونديون اٿس. سهڻيءَ جو ڪردار مروج روايتن کان انڪار ڪري ٿو. عام طور تي عورت لاءِ پنهنجي اظهار کان روڪيندڙ يا ڪو اهڙو ڪم ڪرڻ جيڪو مروج سماجي ۽ مذهبي روايتن جي خلاف هجي. ڏکيو هوندو آهي. ڪوبه اهڙو قدم جيڪو سماج جي مروج قائدن قانونن کي ٽوڙيندڙ هجي اهو ڪرڻ ۾ مختلف رڪاوٽون هونديون آهن. سماجي رويا ان عورت کي ڏوهارڻ بنائي پيش ڪندا آهن ۽ گهر، خاندان، سماجي رابطن ۾ موجود ماڻهو ان کي ذهني اذيت ڏيندا رهندا آهن. اهي مهڻا، طعنا، ٽوڪ وارا رويا عورتن کي مسلسل نفسياتي طرح ڪمزور ڪندا آهن ۽ سهڻيءَ انهن سڀني روين کي منهن ڏنو ۽ برداشت ڪيو. سهڻيءَ جو ڪردار سنڌ جي سماجي روين کان مختلف آهي.

"سهڻيءَ ميهار جو عشقيه داستان سنڌ ۽ پنجاب ۾ شاهه لطيف کان اڳ لوڪ ڪهاڻيءَ جو درجو وٺي چڪو هو ۽ عام مقبول هو. اها ڪهاڻي ڪنهن به ريت سهڻيءَ ۽ ميهار کي 'ڪارو ڪاري' قرار ڪونه ٿي ڏئي پر ان منظر ۾ رڳو 'ڏم' ۽ سندس پيڻ جو ڪردار ئي ننڍا جوڳو سمجهيو ٿي ويو" (5)

تاريخ ۾ سهڻيءَ کان اڳ ميران ٻائيءَ جو ذڪر ملي ٿو جنهن روايتي شاديءَ جي ٻنڌڻ کان انڪار ڪندي، ڪرشن سان پنهنجي عشق جو اظهار ڪيو هو. ميران ٻائيءَ جو تعلق شاهي خاندان سان هو، پر هن سڀ ڪجهه تياڳي جهنگ وڃي وسايو. محقق بدر ابڙي، پنهنجي ڪتاب ’سنڌ جو شاهه‘ ۾ ميران ٻائي ۽ سهڻيءَ جي ڪردار ڪي تاريخي شاهدين سان ڀيٽيو آهي.

”ميران ٻائيءَ پنهنجي نڪاح ٻڌي مڙس کي پنهنجو مڙس قبول نہ ڪيو هو. سهڻيءَ پنهنجي نڪاح ٻڌي مڙس ’ڏم‘ کي مڙس قبول نہ ڪيو. سهڻيءَ کي درياهہ پار ڪرڻو ٿي پيو. ميران جو عشق تخيل جي ڪئنواس تي ’عشق حقيقي‘ جي دعويٰ سان هو، پر سهڻيءَ جو عشق ’مجازي‘ صورت ۾ هو، جيستائين ميران ٻائيءَ يا شاهه عبداللطيف جي شاديءَ جو دائرو يا موضوع ساڳيو آهي، پر ٻنهي واقعا مفهوم جي اعتبار کان ’عشق حقيقي‘ تصوف ،ويدانيت يا ڀڳتيءَ جي چوڏاري ڦرن ٿا“ (6)

ميران پنهنجي عشق کي، عشق حقيقي سان ڳنڍي ڇڏيو يا ائين بہ چئي سگهجي ٿو تہ، ميران پنهنجي شاديءَ جي ٻنڌڻ کان انڪار ڪري پنهنجو پاڻ، پنهنجي سماجي پتيءَ /مڙس کي ارپڻ کان انڪار ڪيو، پوءِ ان انڪار تي قائم رهڻ لاءِ هن محلن کي ڇڏيو يا مذهبي اڳواڻن کي محل ڇڏڻ لاءِ مجبور ڪيو. آخرڪار ميران جا ’ڀڄن‘ جهرجهنگ ڳائجڻ لڳا ۽ هن کي ’آدرشي ڀڳتياڻي‘ طور سماج قبول ڪيو. ميران جي ابتڙ سهڻيءَ پاڻ پنهنجي عشق کي ڪوبہ سماجي عنوان يا تصوف جو پردو نہ ڏنو پر هُن پنهنجي شاديءَ کي نہ مڃيندي پنهنجي عشق جو اظهار ڪيو ۽ سماجي ظاهري مڙس جي ساٿ کان انڪار ڪيائين. شاعرن ان کي ڪهڙي طرح پيش ڪيو آهي، اها الڳ ڳالهہ آهي. سهڻي جي عشق کي مختلف پهلوئن کان بيان ڪري، تمثيلي طور تي تصوف جي گهرائي ۽ حقيقي عشق جي تڪليفن مشڪلاتن ۽ آزمائشن کي ان سان ڳنڍيو ويو آهي.

سهڻيءَ ميهار جي ڪردارن کي مثبت نموني پيش ڪيو ويو آهي. اهي سهڻي ميهار جي داستان جا صرف بہ ڪردار نہ آهن ان ۾ عام انساني ڪردارن سان گڏوگڏ درياهہ جو ڪردار بہ آهي ۽ شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ سهڻيءَ جو مقابلو درياهہ سان ڏيکاريو آهي. درياهہ کي موجوده دور جي سماج سان بہ ڀيٽي سگهجي ٿو. ڇو تہ شاهہ جي

شاعري علامتي شاعري آهي، ان ڪري اهي علامتون ڪنهن بہ دور ۾ پراڻيون ناهن ٿينديون. سهڻي جو مقابلو يا اختلاف سندس گهر واري 'ڏم' سان بہ آهي، سندس نڻان سان بہ آهي. شاهہ عبداللطيف سماجي جوڙ جڪ واري ماحو ل کي ۽ سماجي روايتن کي چٽيندي، سهڻيءَ کي انهن جو انڪاري ڏيکاريو آهي. ۽ عورت جي نفسياتي ۽ جذباتي رجحانن کي پڌرو ڪيو آهي.

"شاهہ عبداللطيف ڀٽائي عورت کي عورت سمجهي ان جي جذبن ۽ احساسن، امنگن ۽ اڌمن جو عڪس پنهنجي شاعري ۾ اهڙي طرح پيش ڪيو آهي جو جڻ هو عورت جي نفسيات خاص طور، جنسي پهلوئن جو ماهر معلوم ٿئي ٿو. پنهنجي تيز نگاهہ ۽ سياءَ جي ڳوڙهي ڄاڻ جي مدد سان شاهہ صاحب عورت جي عملي ازدواجي زندگيءَ کي تمام گهرائيءَ سان پروڙيو آهي. (7)

عام طور تي شاديءَ کان پوءِ عورت کان اها توقع ڪئي ويندي آهي تہ هوءَ، گهر جي ذميواري پاڻ ادا ڪري، ساهرن جا سڀ ڪم ڪار ڪري، سڀني جو خيال رکي، رڌ پچاءَ کان وٺي گهر جي صفائي تائين سڀ ڪم پاڻ ڪري، ڪنهن کي شڪايت جو موقعو نہ ڏئي. سماج ۾ عورت جي جذبات ۽ جنسي لاڙن تي نہ ڳالهايو ويندو آهي ۽ عورت پاران اهڙو اظهار بہ معيوب سمجهيو ويندو آهي. پر شاهہ عبداللطيف ڀٽائي، سڀني انساني جبلتن، عادتن، اڌمن، احساسن سان گڏوگڏ عورت جي جنسي خواهش کي پڻ بيان ڪيو آهي، هو روح سان گڏوگڏ جسماني خواهشن کي نظر انداز نٿو ڪري.

"سنڌ جي سماجي ۽ ادبي تاريخ توڙي عمومي ماحول اهڙو ڪوبہ قصو يا داستان نظر نٿو اچي جتي ڪنهن ڪنواريءَ ڇوڪريءَ ڪنهن ڇوڪري سان ائين عشق ڪيو هجي يا ڪنهن پرڻيل عورت پنهنجي مڙس کان سواءِ ڪنهن ٻئي مرد سان اهڙو نينهن لڳايو هجي ۽ وري اهڙي بيباڪيءَ سان ان جو اظهار ڪيو هجي. سنڌ جي سمورن مشهور عشقيہ داستانن سُورمين گهڻو ڪري پرڻيل آهن ۽ انهن جا محبوب انهن جا پنهنجا مڙس ئي آهن." (8)

روايتن جي بنهہ ابتڙ شاهہ عبداللطيف، زندگيءَ جي سڀني زاوين کي نظر ۾ رکندي، سهڻيءَ جو ڪردار نرالي انداز سان تخليق ڪيو آهي. سهڻي روايتي سماجي

ٻنڌڻ کان انڪار ڪندي، رسمي مڙس جي ساٿ کي رد ڪندي، ميهار سان ميلاپ کي پسند ڪري ٿي ۽ ان جي صحيح هجڻ جو اظهار به ڪري ٿي. سهڻي پاڻ کي ڏوهاري ڪري پيش نہ ٿي ڪري. شاهہ ان جي ڪردار کي ان جي جذبي کي سماجي مجتا جي طور تي ڪٿي آيو آهي:

پليان پليو نہ رهي نرتون نينهن نبار
'گهڙان 'گهوريو جنڊڙو! اٿل مون اپار
'جنين من ميهار، هلڻ تنين حق ٿيو (9)

سهڻي چوي ٿي تہ سندس عشق روڪڻ سان نٿو روڪجي، ان جي اٿل اپار آهي، جنهن جي ڪا حد نہ آهي. عشق جي روحاني ۽ جسماني ڪشش ٻنهي جو ذڪر ڪيل آهي.

سُر سهڻيءَ ۾ شاهہ عبداللطيف ڀٽائي فرمائي ٿو تہ:

گهڙو ڀڳو تہ گهوريو، مَرُ چُور ٿئي چوڙو
طالب المولىٰ مُذڪر، اي ٻڌندن ٻوڙو
ڪوڙو هيو ڏم، ڪوڙو، مون ميهار من ۾ (10)

هن بيت ۾ سهڻي، ڏم کي ڪوڙو قرار ڏيندي، اهو اظهار ڪري ٿي تہ سندس من ۾ ميهار آهي ۽ ڏم سان دنياوي تعلق کي ڪوڙو قرار ڏي ٿي.

تَڙَ تَڪَڙَ تار گهڙڻ، اي ڪاٽيارن ڪم
ڏهہ ڏهہ پيرا ڏينهن ۾، ڏي ڏوراپا ڏم
عقل متِ شرم، سيئي نينهن نهوڙيا (11)

هن بيت ۾ شاهہ لطيف بيان ڪري ٿو تہ تار پاڻيءَ ۾ گهڙڻ، هر ڪنهن جي وس ۾ نہ هوندو آهي، پاڻيءَ ۾ گهڙڻ لاءِ حوصلو کپي ۽ جنهن جي اندر ۾ ڪو غرض هوندو يا ڪو مقصد هوندو، ڪا تمنا، ڪا خواهش هوندي اهوئي بي ڊپو ٿي تار پاڻيءَ ۾ گهڙڻ جي همٿ ڪندو. سهڻي جي اندر ۾ ميهار سان ملاقات جي تڙپ هئي، جنهن جي ڪري هن پاڻي جي دهشت جي بہ پرواهہ نہ ڪئي. هن بيت ۾ ڏم جي مهڻن جو بہ ذڪر آهي ان مان ظاهر ٿئي ٿو تہ، ڏم سهڻيءَ جي عشق کان واقف هو. ۽ اها بہ خبر هيس تہ سهڻي روز ميهار سان ملاقات لاءِ درياهہ پار ڪري وڃي ٿي. سهڻيءَ جو مقابلو، درياهہ جي دهشت سان بہ آهي طوفان سان، بارش سان، ڪاري رات، سخت سيءَ سان

آهي. ان کان علاوه درياهہ ۾ جيڪي جانور آهن، مڇيون، واڳون، سيسار، ڄرڪا، لوهڙيون، مڇ سڀ سهڻيءَ جي مقابلي ۾ آهن. سهڻي دريائي مخلوق جو ڪاچ بڻجي ٿي وڃي پر ثابت قدمي نٿي ڇڏي.

شاهہ، سهڻيءَ کي عاشق طور پيش ڪيو آهي ۽ عشق جي راهہ ۾ سهڻيءَ کي هر امتحان ۽ هر مشڪل ۾ اڏول بيٺل ڏيکاري ٿو. پنهنجي سوچ، پنهنجن جذبن ۽ پنهنجي مقصد کي سهڻي پاڻ صحيح ثابت ٿي ڪري. سهڻيءَ جي نظر ۾ دنياوي، روايتي رشتا سندس دل جي رشتي جي اڳيان ڪوڙا ۽ عارضي آهن.

سر سهڻيءَ ۾ شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ جيڪا منظر ڪشي ڪئي آهي، اها پڻ اهميت رکي ٿي،جنهن مهل سر سهڻيءَ ۾ ڪيل منظر ڪشيءَ تي غور ڪجي ٿو تہ دل دهلجي ٿي وڃي ۽ ان منظر ڪشيءَ تي غور ڪرڻ کان سواءِ سهڻيءَ جي ڪردار ۽ ان جي جذبي ۽ همٿ کي سمجهي ۽ محسوس نٿو ڪري سگهجي .

”تہ سياري جي رات آهي، اپ ڪڪرن سان ڇانئجي ويو آهي،چوڌاري اوندهہ انڌوڪار لڳي پئي آهي، سخت طوفان پيو گهوگهاٽ ڪري، درياهہ مستن وانگر موج ۾ پيو جهولي ،ڪنن جو ڪڙڪو پيو پوي ، لهرون لوڏا پيون ڏين ،ڪنوڻ جا چمڪاٽ پيا پون ۽ مينهن بہ اوهيڙا ڪيو پيو وسي ،جڻ تہ قدرت پنهنجي وس آهر سهڻيءَ کي سمجهائي رهي آهي ،تہ اڄ درياهہ ۾ گهڙڻ جو خيال دل تان لاهي ڇڏ ،پر سهڻي دهلجڻ جي نہ هئي ۽ سنهن تي پوري هئي محبت ۾ محو ٿي ،ڪچي گهڙي جي ڪل نہ رکي ،ڪنن ۾ ڪاهي پئي “(12)

جنهن وقت شاهہ لطيف، سهڻيءَ جي ٻڏڻ جو منظر بيان ٿو ڪري تہ اهو پڻ نهايت اثرائتو آهي. عام طور تي شاعريءَ ۾ عورت جي حسن جي اپٽار ڪيل هوندي آهي ۽ عورت کي نازڪ بڻائي پيش ڪيو ويندو آهي پر سهڻيءَ جو ڪردار انهن روايتي مثالن جي نفي ڪندي نظر اچي ٿو. هڪ عورت جيڪا عاشق آهي ۽ اها جڏهن پنهنجي زندگيءَ بابت پاڻ قدم کڻي ٿي تہ بنهہ ڊڄي نٿي، ان کي درياهہ جون موجون ڊيڄارڻ ۾ ناڪام ٿي ٿيون وڃن، سهڻيءَ جو دردناڪ موت بہ ان کي ختم ناهي ڪري سگهيو.

سياري سه راتِ ۾، جا گهڙي وَسَندي مينهن
هَلو تہ پُڇُون سُوهَڻِي، جَا ڪَرَ جاڻي نِينهن
جنهن کي راتو ڏِينهن، مِيهارُ ٿِي مَنَ ۾ (13)

سهڻيءَ جي ڪردار جا انيڪ پهلو آهن، جن تي بحث ڪري سگهجي ٿو، هاڻ هن بيت ۾ شاهه سهڻيءَ ڪي عشق جي انتها تي وٺي پيو وڃي ۽ ان انتها تي هُو ٻين کي مخاطب ٿيندي چوي ٿو ته: 'هلو ته پڇون سهڻي، جا ڪري ڄاڻي نينهن'

شاهه لطيف سهڻيءَ جي ڪردار جي تخليق ڪرڻ کان پوءِ پاڻ خود به ان کان متاثر محسوس ٿئي ٿو. هو عشق جون رمزون بار يڪيون، حساسيت ۽ وحدانيت واري فڪر کي سهڻيءَ کان سکڻ ۽ پڇڻ پيو گهري.

ٻئي بيت ۾ چوي ٿو:

گهڙيِ گهڙو هَٿِ ڪَريِ، اِلاهِيِ ٿُهارَ
جَنگهہَ جَرُڪيِ واٽَ ۾، سِسِيِ ڪيِ سِيسارَ
چوڙا ٻيڙا چڪَ ۾، لُڙَ ۾ لُڙهيَس وارَ
لڪَين ڇِهتِيَسِ لوهَٽِيُون، ٿيلهيُون ٿِرنُٺُون ڏارَ
مِڙئا مَڇَ هَزارَ، ياڳا ٿيندِيِ سهڻي (14)

هن بيت ۾ درياهي جانورن جو ذڪر آهي. هاڻي جيڪڏهن سهڻيءَ کي صرف علامتي ڪردار ٿي سمجهي ته پوءِ انهن جانورن کي ڪهڙي علامتن طور وضاحت ڪري سگهجي ٿو. اها ڳالهه پڻ تحقيق طلب آهي ته صرف سهڻيءَ کي جيڪڏهن علامتي ۽ روحاني نظر جي مطابق پرکڻ ۽ سمجهڻ جي ڪوشش ڪجي ٿي ته پوءَ ٻيون شيون پردي ۾ هليون ٿيون وڃن پر جنهن وقت اسان سهڻيءَ کي انساني ڪردار طور پرکڻ جي ڪوشش ڪريون ٿا ته پوءِ اهو موضوع وڏيڪ وسعت ۽ پکيڙ رکندو محسوس ٿئي ٿو. هونئن به ڪلاسيڪل شاعري گهڻ رخي هوندي آهي. ان ڪري جنهن وقت اسان سهڻيءَ کي عاشق عورت جي روپ ۾ تسليم ڪندي انهن جي محبت جي گهرائي ۽ پنهنجي راءِ جي اظهار واري فلسفي کي سمجهڻ جي ڪوشش ڪريون ٿا ته پوءِ ان سان پيش ايندڙ مسئلا ۽ مشڪلاتون وڌيڪ چٽائي سان اسان جي نظرن جي اڳيان اچي ٿيون وڃن.

سهڻيءَ سان مقابلي ۾ ڪاري رات، سيارو، پاڻي جا ڪڙڪا، اونداهي ڪارا ڪُن، مستيءَ ۾ درياهه تار، طوفان، برسات، پاڻيءَ جو خوفناڪ آواز، پاڻيءَ جو زور، واسينگ نانگ، درندا، وڏا واڳو، سيسار، جرڪا، لوهٽيون، مڇيون، ٿيلهيون، مانگر مڇ، ان کان علاوه سماجي رشتا، مڙس ،نڻان،سس، انهن رشتن جا رويا سماجي قاعده قانون، رسمون رواج، اخلاقي روايتون بندشون، پاپنديون، موجود آهن ۽ ٻئي طرف

سهڻي اڪيلي آهي. ان سان گڏ صرف ۽ صرف عشق آهي، محبوب سان ملڻ جي سِڪ آهي، هڪ مضبوط ڪيفيت آهي. سهڻي ڪٿي به انهن مشڪلاتن کان ڪيبائي نہ ٿي ۽ نہ ئي وري گهبرائي ٿي. ڊاڪٽر شاهنواز سوڍر پنهنجي تحقيقي مقالي ۾ سهڻيءَ جي ڪردار تي سماجي ۽ مذهبي لحاظ کان تفصيلي بحث ڪيو آهي.

”هيءَ ڳالهہ وسارڻ جهڙي نہ آهي تہ سهڻي سراپا تصوف جي پانڌيئڙي ڪانہ هئي، معاشري ۾ سندس حيثيت هڪ سماجي انصاف جي حصول واري فريادي جي بہ هئي، جنهن کي جيڪڏهين ملامت جي انداز ۾ ڏسجي تہ پوءِ ان کي بلاجواز باغياڻہ ڪردار بہ چئي سگهجي ٿو. اسان جي مفڪرن ۽ دانشورن خبر ناهي تہ ڇو ان کي نظر انداز پئي ڪيو آهي - در حقيقت اسان جي اديبن ۽ شارحن سهڻيءَ جي فطري ۽ سماجي جذبن کي معرفت ۽ حقيقت ڏانهن منسوب ڪري تنقيد جي راهن کي بہ روڪي ڇڏيو . جنهن جي ڪري سر سهڻيءَ ۾ آيل مڙني ڪردارن جا اهي ڪارناما جيڪي سماجي رخ جا متقاضي هئا، گهڻو ڪري اڄ تائين اوجهل رهيا آهن -“ (15)

ڪيفت شعوري هجي يا لاشعوري، پر خطرا ۽ مشڪلاتون تہ حقيقت ۾ موجود هوندا آهن. سهڻيءَ پنهنجي وجود جي خواهشن کي اهميت ڏئي ٿي. اها ڳالهہ ضروري آهي تہ وقت گذرڻ سان گڏ شين جي موضوعن جي ڪردارن جي نظرياتي تحقيق ٿيڻ سان انهن جي مختلف پهلوئن جي وضاحت ٿئي ٿي. گهڻ پاسائين تحقيق ڪردارن کي سمجهڻ ۾ آساني ٿي پيدا ڪري. انساني ڪردارن جي ڇنڊڇاڻ انساني نفسيات مطابق ٿيڻ، ان کي حقيقت جي ويجهو ٿي آڻي ڇڏي. جڏهن تہ شاعريءَ ۾ موجود ڪردارن کي يا سهڻيءَ جي ڪردار کي جنهن وقت صرف ۽ صرف مذهبي يا ڪنهن بہ مذهبي فرقي جي نڪتہ نظر کان پرکجي ٿو تہ اهو الڳ معنيٰ رکي ٿو.

نتيجو: سهڻيءَ جو ڪردار هڪ اهڙي عورت جو ڪردار آهي، جيڪا صديون اڳ پنهنجي حق لاءِ جهيڙو جوتي ٿي. پنهنجي عقل ، هوش مرضي، اختيار کي پاڻ تسليم ڪندي، ان مطابق عمل ڪري ٿي. پنهنجي نفسياتي ذهني ۽ جسماني خواهشن جي حقيقتن کي رد نٿي ڪري پر مڃائي ٿي. اهڙا مضبوط ۽ سگهارا ڪردار تمام گهٽ ٿا نظر اچن. صديون گذرڻ کان پوءِ بہ سهڻيءَ جي ڪردار جي تجزيي ۽ تحقيق ڪرڻ ۾

اسانکي سماجي ريتن، رسمن بابت سوچڻ پوندو آهي، ڇو تہ اهڙي بهادر عورت جو اسان وٽ ڪو مثال موجود نہ آهي. سماج ۾ هيٺي عورت ميتا ماٺيل آهي. عورت جي ڪمزور، لاچار ۽ فرمانبردار تصور کي ايترو تہ ذهنن تي مسلط ڪيو ويو آهي، جو انهن دائرن ۾ مخصوص تصورن کان ٻاهر جيڪا عورت نظر اچي ٿي. اها باغي تصور ڪئي ٿي وڃي. حالانڪ سهڻيءَ صرف اهو قدم کنيو آهي جو سماج پاران طئہ ڪيل سڱ کي ٺڪرائيندي، پنهنجي خواهشن ۽ پسند مطابق پنهنجي محبوب سان رشتو جوڙي ٿي، ان سان ملڻ وڃي ٿي، صدين کان پوءِ بہ عورت جو اهڙو قدم جنهن کي اڄ جو سماج بہ ميتا ڏيڻ لاءِ تيار ئي نہ آهي ۽ نہ ئي ان عمل کي ساراهہ جوڳو سمجهيو ٿو وڃي. جڏهن تہ شاهہ عبداللطيف ان جي ساراهہ ڪري ٿو ۽ سهڻيءَ جي عمل کي فطرت جي عين مطابق سمجهندي ان تي لکي ٿو.

حوالا

1. انسائيڪلوپيڊيا سنڌيانا، ’جلد ڏهون‘ سنڌي لئنگئج اٿارٽي، حيدرآباد 2016ع ص 95 .
2. آڏواڻي، ڪلياڻ، ’شاهہ جو رسالو‘ سر سهڻي داستان پهريون بيت 01 ثقافت کاتو، حڪومت سنڌ ص 180
3. ساڳيو ص 181
4. ميمڻ، فهميده حسين، ’شاهہ لطيف جي شاعريءَ ۾ عورت جو روپ‘، پي ايڇ ڊي ٿيسز، شاهہ لطيف چيئر ڪراچي يونيورسٽي، ،1993 ”ص — 318
5. ابڙو بدر ’سنڌ جو شاهہ‘، شاهہ عبداللطيف ڀٽائي چيئر، ڪراچي يونيورسٽي، 2000ع، ”ص 278“
6. ساڳيو، ”ص 280.“
7. ڀٽو سليم، ’لات جا لطيف جي‘، (ڀٽائي ايجوڪيشنل اينڊ سوشل ويلفيئر سوسائيٽي، 1996ع.ص 01
8. ميمڻ فهميده حسين، ’شاهہ لطيف جي شاعريءَ ۾ عورت جو روپ‘ - پي ايڇ ڊي ٿيسزسال 1993 ”ص 319
9. آڏواڻي، ڪلياڻ، ’شاهہ جو رسالو‘ سر سهڻي داستان چوٿون بيت 06 ثقافت کاتو حڪومت سنڌ ص 200
10. ساڳيو ص 182
11. صديق محمد مسافر ؛سر سهڻي آر ايڇ ايم اينڊ برادرس پبلشرس اينڊ بڪ سيلرز اسٽيشنرز اينڊ مرچنٽس 1964 ۔ داستان ٽيون بيت01 ص 42
12. ساڳيو.ص17
13. آڏواڻي، ڪلياڻ، ’شاهہ جو رسالو‘ سر سهڻي داستان ٽيون بيت 11 ثقافت کاتو حڪومت سنڌ ص 193
14. ساڳيو ص 182
15. سوڍر، شاهنواز ڊاڪٽر ’سهڻيءَ جو سماجي ڪردار‘ ۔ سنڌي ادب 'انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي يونيورسٽي آف سنڌ جامشورو 1989/ص 162